

Mirjana Stefanović, *Leksikon srpskog prosvetiteljstva*, Službeni Glasnik, Beograd 2009, ss. 326.

Na temat serbskiego Oświecenia powstało do tej pory wiele opracowań w południowosłowiańskim piśmiennictwie naukowym, tak tym historycznym jak i filologicznym. W większości są to jednak monografie poświęcone albo wybranym problemom bałkańskiego *Aufklärung*, albo też bardziej wybitnym przedstawicielom tej formacji kulturowej. Nie brakuje, bowiem, licznych biografii koryfeuszy tego okresu. Niezwykle frekwentywne są przecież opisy życia Jovana Rajicia (1726–1801), Dositeja Obradovicia (1739–1811) czy też Pavla Solaricia (1779–1821). W rezultacie takiego podejścia badawczego otrzymujemy dość fragmentaryczny obraz serbskiej doby *Lumières*. Do dnia dzisiejszego jedynie Jovan Skerlić (1877–1914)¹¹ oraz Milorad Pavić (1929–2009)¹² podjęli się pewnej, choć nie zawsze udanej, próby całościowego skreślenia wizerunku bałkańskiego „Wieku Rozumu”.

Mirjana Stefanović (ur. 1950), profesor zwyczajny na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu w Nowym Sadzie, od początku swojej naukowej kariery zajmuje się badaniem osiemnastowiecznej serbskiej literatury oraz kultury. Jest autorką wielu monografii i artykułów. Warto w tym miejscu wspomnieć choćby o takich jej rozprawach jak *Srpsko građansko pesništvo*¹³, *Srpska građanska poezija. Ogled iz istorije stih*¹⁴ czy *Kratki uvod u istoriju srpske kulture*¹⁵. Południowosłowiańska badaczka jest także wydawcą dzieł serbskich myślicieli z XVIII i XIX w., a w szczególności Jovana Rajicia¹⁶, Aleksija Vezilicia (1753–1792)¹⁷, Emanuila Jankovicia (1758–1792)¹⁸, Mihaila Maksimovicia (?–1819)¹⁹, Lazara Bojicia (1791–1859)²⁰. Ponadto wszystkie edycje utworów opatrzyła komentarzem naukowym. M. Stefanović, dostrzegając jednak wyraźny brak nowego, syntetycznego opracowania epoki, którą przez lata eksplorowała, postanowiła podjąć się wysiłku przybliżenia jej szerszemu odbiorcy, w pracy *Leksikon srpskog prosvetiteljstva* panoramy *le siècle philosophique* w wydaniu serbskim.

Opracowanie M. Stefanović składa się z wstępu noszącego znamiona przedmowy zatytułowanej *Čitaocu, dragom prijatelju* (s. 7–16) oraz bogatego przeglądu pojęć, terminów, miejsc jak i postaci związanych z południowosłowiańskim Oświeceniem,

¹¹ J. Skerlić, *Srpska književnost u XVIII veku*, Beograd 1923.

¹² M. Pavić, *Istorija srpske književnosti klasicizma i predromantizma*, Beograd 1979.

¹³ M. Stefanović, *Srpsko građansko pesništvo*, Novi Sad 1988.

¹⁴ Eadem, *Srpska građanska poezija. Ogled iz istorije stila*, Valjevo 1992.

¹⁵ Eadem, *Kratki uvod u istoriju srpske kulture: između stvarnosti i tradicije*, Beograd 2008.

¹⁶ J. Rajić, *Boj zmaja sa orlovi*, oprac. M. Stefanović, Beograd 2008.

¹⁷ A. Vezilić, *O spokojnoj žizni*, oprac. M. Stefanović, Beograd 2011.

¹⁸ E. Janković, *Trgovci*, oprac. M. Stefanović, Beograd 2008.

¹⁹ M. Maksimović, *Mali bukvar za veliku decu*, oprac. M. Stefanović, Beograd 2009.

²⁰ L. Bojić, *Pamjatnik mužem u slaveno-serbskom knjižestvu slavnim*, Novi Sad 1994.

który został zaprezentowany w ujęciu alfabetycznym (s. 21-292). Na końcu zaś publikacji mieści się spis zasłużonych badaczy *srpskog prosvetiteljstva* (s. 295-303).

W studium epoki, któremu autorka nadała charakter leksykonu znajduje się dziewięćdziesiąt pięć rozbudowanych haseł przedmiotowych z informacją o podstawowej literaturze naukowej, jak i z odsyłaczami do innych, pokrewnych terminów. W publikacji można dostrzec kilka wyraźnych bloków tematycznych. W pierwszym M. Stefanović pomieściła elementarne pojęcia związane z Oświeceniem. W tej części opracowania można więc znaleźć takie terminy jak: ateizm, wiara, tolerancja, józefinizm, ale również rozum, racjonalizm, wolność, wychowanie. Każdy z wymienionych pojęć został skrótkowo scharakteryzowany, a następnie powiązany z serbską przestrzenią kulturową. Trzeba zauważyć, że ta próba ukazania korelacji pomiędzy typowymi zjawiskami dla powszechnego *siècle des Lumières*, a materialną oraz umysłową działalnością serbskiego etnosu w XVIII stuleciu zakończyła się osiągnięciem zamierzonego celu.

Druga grupa tematyczna, którą autorka dość szczegółowo opisuje, odnosi się do wydarzeń jak i obszarów, które są szczególnie istotne dla rozwoju serbskiego „Wieku Rozumu”. Wiele miejsca poświęca więc osiemnastowiecznym wędrownym Serbów (serb. *Seoba Srba*), z przełomu 1689/1690, a także z lat 1737–1740, które według niej otwierają nowy rozdział w historii tej jednej z bałkańskich społeczności, gdyż w ich wyniku etnos serbski przeszedł z jednej cywilizacji w drugą. Znalazł się w orbicie wpływów habsburskich, niemieckich, a więc zachodnioeuropejskich, a tym samym zetknął się z światowym *Aufklärung* (s. 207-210). W leksykonie nie mniej uwagi poświęcono europejskim miastom, w których rozwijały się idee oświeceniowe. Dobór miejsc nie jest jednak przypadkowy. Opisane zostały tylko te, w których edukowali się Serbowie i które to miały istotny wpływ na kształtowanie się ich świadomości. W publikacji znaleźć więc można hasło poświęcone Lipskowi, Halle, Bratysławie, Budapesztowi, Szentendre, Szegedowi, a nawet i Triestowi. W tym kontekście wydaje się jednak co najmniej dziwne, nie umieszczenie w opracowaniu informacji odnoszących się do Wiednia. Powszechnie bowiem wiadomo, że młodzi przedstawiciele *gens Rasciana* licznie przybywali do stolicy monarchii habsburskiej i uczestniczyli w zajęciach *Alma Mater Rudolphina*. Mieszkali zaś głównie na przedmieściach w Magdalenengrundzie, który z czasem zaczął być nazywany Ratzenstadl²¹. Być może jednak autorka uznała, że w hasle „Austria” pomieściła na tyle dużo wiadomości, że nie musi już dokonywać oddzielnego opisu samej stolicy państwa rakuskiego.

Trzecim, a zarazem ostatnim segmentem tematycznym w pracy *Leksikon srpskog prosvetiteljstva* są postacie historyczne. W tym bloku możemy wyróżnić dwie grupy osób. Pierwszą stanowią wybitne jednostki znane z historii powszechnej. Znaleźli się więc w niej oświeceniowi władcy Europy (Maria Teresa (1717–1780), Katarzyna II (1729–1796), Józef II (1741–1790)), ale także i niemiecki filozof oraz preceptor wielu Serbów Johann Augustus Eberhard (1739–1809). Druga grupa postaci została pomieszczona w części zatytułowanej *Pisci srpskog prosvetiteljstva* (s. 261-292).

²¹ M. Kostić, *Dositej Obradović u istorijskoj perspektivi XVIII i XIX veka*, Beograd 1952, s. 38.

Znajdziemy tam jednak nie tylko skrótowo skreślone sylwetki południowosłowiańskich artystów doby *Lumières* wraz z tytułami ich dzieł, ale również portrety co bardziej znaczących przedstawicieli rodzącego się dopiero serbskiego mieszczaństwa, którzy nierzadko byli filantropami oraz mecenasami sztuki jak chociażby Dimitrije Anastasijević Sabov (1726–1803) czy Simeon Zorić (1743–1799).

Oprócz deskrypcji elementarnych pojęć, terminów i postaci historycznych bardzo przydatnym komponentem opracowania M. Stefanović jest chronologiczny spis badaczy serbskiego „Wieku Świata”. Autorka swój rejestr uczonych rozpoczyna od przedstawienia biogramu Aleksijusa Horanji (1736–1809), a kończy na Borivoju Čaliciu (1961–). Nie pomija także takich naukowców jak Jovan Skerlić (1877–1914), Mita Kostić (1886–1980), Slavko Gavrilović (1924–2008), Milorad Pavić (1929–2009), Borivoje Marinković (1930–2012), czy Jovan Deretić (1934–2002). Ponadto każda notatka o życiu badacza została zaopatrzona w wykaz najważniejszych jego publikacji, co może być niezwykle pomocne w identyfikacji bibliograficznej danego myśliciela.

Leksikon srpskog prosvetiteljstva jest dziełem bogatym w liczne cytaty pochodzące z utworów osiemnastowiecznych pisarzy serbskich. Większość leksykonowych haseł poprzedzona jest bowiem mottem zaczerpniętym z prac D. Obradovicia, E. Jankovicia, J. Rajicia, a także nieznanymi z imienia i nazwiska mieszczańskich artystów. Niezmiernie ciekawym pomysłem było także wprowadzenie do publikacji różnego rodzaju materiału ikonograficznego, który nierzadko jest zdigitalizowanym przez autorkę rękopisem, dokumentem aktowym, epistołą, *etc.* Należy także zauważyć, że większość zaprezentowanych ilustracji nie była wcześniej publikowana. Znaczna bowiem ich część została pozyskana przez serbską uczoną podczas wieloletnich kwerend archiwalnych i źródłowych, które prowadziła na terenie Serbii (m.in. w Archiwum SANU w Karłowicach, Archiwum Serbii w Belgradzie oraz Maticy Serbskiej w Nowym Sadzie) oraz na obszarze innych państw (m.in. w Austriackim Archiwum Państwowym w Wiedniu oraz w Archiwum Narodowym Węgier w Budapeszcie).

Mirjana Stefanović podjęła się trudnego zadania. Efekt wieloletniej pracy nad leksykonem jest jednak imponujący. Południowosłowiańska badaczka przekazała bowiem czytelnikowi kompletne, usystematyzowane i niezwykle przemyślane kompendium wiedzy na temat serbskiego Oświecenia. We wstępie autorka co prawda pisze skromnie, że jest to jedynie *ulazak u XVIII vek [...] koji nikad neće biti potpun*. Bez wątplenia jednak *Leksikon srpskog prosvetiteljstva* to pozycja, którą powinien posiadać każdy humanista zainteresowany dziejami jak i przemianami kulturowymi na obszarze Półwyspu Bałkańskiego w dobie wczesnonowożytnej.

Piotr Kręzel